

Katarzyna Kołodziejczyk*

Słowo, obraz, symbol. O wielości języków opisywania i wyrażania świata w kontekście kultury i sztuki

Word, image, symbol. Multiplicity of languages describing and expressing the world in the context of art and culture

Słowa kluczowe: obraz, światoo obraz, ikonosfera, symbol, kultura, sztuka, filozofia

Key words: image, worldview, iconosphere, symbol, culture, art, philosophy

*Związek oka ze światem jest w rzeczywistości
związkiem duszy ze światem oka.*

ERWIN PANOVSKY¹

*The relation of the eye to the world is in truth
a relation of the soul to the world of the eye.*

ERWIN PANOVSKY¹

1. WSTĘP

Słowo *obraz* pochodzi od starsłowiańskiego określenia: *OB.-RAZITI (RZEŻBIĆ)*. W języku praliteńskim definiuje miejsce działania: *ROUŽAS (RAZ NA CIELE, RAZ NA PŁÓTNIE)*, podobnie jak w języku greckim, w którym *RHOKS* oznacza *SZCZELINĘ*². Zatem *obraz* jest pojęciem szczególnym, stanowiącym o przestrzeni symbolicznej przemiany. Jest zarówno słowem, miejscem, symbolem, zachowującym ciągłość procesu twórczego. Sposób formowania obrazu wyraża stosunek człowieka do świata, do jego bytu w materii. Ma charakter intencjonalny, ponieważ swój sposób istnienia zawdzięcza aktom umysłu (świadomym bądź nieświadomym). Dzięki nim ożywa, staje się i trwa³. Rozważając pojęcie *obrazu* w kategorii dziedziny artystycznej jaką jest sztuka (z gr. *technē*, z łac. *ars*), mówimy o wytworach, czynnościach wytwarzania i określonych umiejętnościach człowieka, a więc o jego kulturze. Kulturą jako całokształt zachowań, obyczajów, duchowego i materialnego dorobku społecznego, nadaje człowiekowi rolę zarówno twórcy, jak i uczestnika. Wobec powyższego sztuka staje się faktem kulturowym.

2. IDEA ŚWIATOOBRAZU MARTINA HEIDEGGERA

Sam proces powstawania obrazu świata zachodzi we wnętrzu człowieka, ale sposób jego opisywania i wyrażania zależy

1. INTRODUCTION

The word *obraz (image)* comes from the old-Slavic term: *OB.-RAZITI (SCULPT)*. In the pre-Lithuanian language it defines the place of activity: *ROUŽAS (ONCE ON THE BODY, ONCE ON THE CANVAS)*, similarly to the Greek language where *RHOKS* means a *CRACK*². Thus, *picture* is a specific notion, determining the space of symbolic transformation. It is both a word, a place and a symbol preserving the continuity of the creative process. The manner of forming a picture expresses the attitude of the man to the world, to his existence in the matter. It is of intentional character because it owes its manner of existence to acts of mind (conscious or unconscious), thanks to which it comes alive, begins to exist and lasts³. Considering the notion of *image* in the category of such a discipline as art (from Greek *technē*, from Latin *ars*), we talk about works, creative activities and specific abilities of man, namely about his culture. Culture understood as a set of attitudes, customs, spirituals and material social achievements, determines the role of man as both a creator and a participant. Therefore, art becomes a cultural fact.

2. MARTIN HEIDEGGER'S IDEA OF WORLDVIEW

The process of creating the view of the world itself takes place inside a man, but the way of describing and expressing

* Dr sztuki Katarzyna Kołodziejczyk, adiunkt w Katedrze Historii Architektury i Sztuki Powszechnej, Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej

* Katarzyna Kołodziejczyk PhD, adjunct at the Department of History of Architecture and Fine Arts, Institute of History of Architecture and Monument Conservation, Faculty of Architecture at the Cracow University of Technology

od wielu czynników zewnętrznych, takich jak historia, kultura czy przekonania religijne, kształtujące ludzką świadomość.

Jedną z pierwszych koncepcji filozoficznych odnoszących się do sfery obrazowości była idea *światoobrazu*, autorstwa Martina Heideggera, niemieckiego filozofa. Powstała ona czterdzieści lat po wynalezieniu kinematografu. Wraz z fotografią, kinematografia rozwijała się wówczas w szybkim tempie i upowszechniała na skalę masową. Zwiastowało to początek zmierzchu tzw. *galaktyki Gutenberga*, czyli ery druku z dominującą funkcją słowa pisanego, ery znamiennej dla całej europejskiej cywilizacji. Nadszedł czas eskalacji *obrazu*, spowodowanej pojawieniem się nowych mediów i przemianą w myśleniu człowieka. Idea *światoobrazu* jest konsekwencją Heideggerowskiej refleksji nad sposobem pojmowania rzeczywistości oraz stosunku do niej w dobie nowożytności. Analizując tekst Heideggera pt. *Czas swiatioobrazu* wkracza się w świat oparty na badaniach podlegających porządkom metodologicznym, w pragmatyczny świat techniki maszynowej. Jest to świat, w którym sztuka przesuwana jest w stronę estetyki, działanie ludzkie pojmowane jest i realizuje się jako kultura, zaś człowiek oddala od Boga. Powstała pustka zastępuje historyczne i psychologiczne badanie mitu. Z upływem czasu *światoobraz* staje się inspiracją dla późniejszych teorii, rozpatrujących rzeczywistość w kategorii sfery obrazowości, projekcji czy radykalizowanej formy wirtualnej hiperrealności⁴.

3. OBRAZ ŚWIATA NA PRZESTRZENI DZIEJÓW. OD STAROŻYTNEJ GRECJI DO WSPÓŁCZESNOŚCI

Każda epoka posiada swój obraz świata. W zależności od przestrzeni dziejów, w jakiej został uformowany, wyraża odmienne treści. Jest to żywy organizm, podlegający ciągłej zmianie, za sprawą nieustannego rozwoju człowieka.

Dążenie do zrozumienia świata, które od stuleci wiązało się z mitologiczną tradycją obrazowości, stopniowo zaczęło ulegać przeobrażeniom. Miało to miejsce w obszarze starożytnej Grecji, na przełomie wieków VII i VI przed Chrystusem. Pojawiły się wówczas pierwsze próby krytycznego myślenia, co w kulturze antycznej, przywiązanej do wspomnianej tradycji, było prawdziwą rewolucją. Filozofia grecka, o charakterze kosmologicznym, nie oderwała się jednak całkowicie od religii, która stanowiła przeciwieństwo źródła przekonania o istnieniu pewnej racjonalności w przyrodzie. Zatem religia z jednej strony wdała się w konflikt z krytycznym myśleniem, z drugiej zaś poprzez swoją wiarę w racjonalność stworzyła podstawy nauki. Zarysowany obraz świata odbiegał od wcześniejszych wyobrażeń mitycznych, choć elementy wierzeń pozostawały wciąż żywe. Mityczna kosmogonia nie potrafiła już więcej wytłumaczyć istoty świata ani odpowiedzieć przekonująco na pytanie o jego początek. Dlatego rozwój krytycznego myślenia wpłynął na greckie pojmowanie Boga, który przestał pełnić funkcje religijne i zaczął dopełniać braki racjonalnego systemu filozoficznego. Mam tu na myśli Pierwszy Motor Arystotelesa czy Demiurga Platona. Przejście od myślenia mitycznego do krytycznego miało jeszcze jeden ciekawy aspekt, ewolucję języka. Grecka filozofia niemal w całości stanowiła metaforę. Mówiła o losie człowieka i jego bezsilności wobec sił Wszechświata, posługując się symbolami. Natomiast w technicznym języku filozofii nie było już miejsca na symbole,

it depends on many external factors, such as history, culture or religious beliefs, which shape human consciousness.

One of the first philosophical concepts referring to the sphere of imagery was the idea of *worldview*, whose author was a German philosopher, Martin Heidegger. It was created forty years after the invention of the cinematograph. Alongside photography, cinematography developed rapidly then and became widespread. It heralded the twilight of the so called *Gutenberg's galaxy*, that is the era of printing with the predominant function of the written word, an era significant for the whole European civilisation. The time of *image* escalation arrived, caused by the advent of new media and transformation in the human way of thinking. The idea of *worldview* is a consequence of Heidegger's reflection on the way of perceiving the reality and the attitude towards it in the era of modernity. Analysing Heidegger's text entitled *The Time of Worldview*, one enters the world based on the research subject to the methodological order, the pragmatic world of machine technology. It is a world in which art is shifted towards aesthetics, human activity is understood and realised as culture, while man moves away from God. Resulting emptiness is replaced with historical and psychological research on the myth. With the passage of time *worldview* becomes an inspiration for later theories, examining the reality in the category of the sphere of imagery, projection, or a radical form of virtual hyper-reality⁴.

3. VIEW OF THE WORLD THROUGHOUT THE CENTURIES. FROM ANCIENT GREECE TO MODERNITY

Each epoch has its own view of the world. Depending on the period of history in which it is formed it conveys various contents. It is a living organism, subject to continuous changes because of incessant development of man.

Aspirations to understand the world which for centuries have been associated with the mythological tradition of depiction, gradually became transformed. It took place within the area of ancient Greece, at the turn of the 7th and 6th century B.C. The first attempts at critical thinking were made then which in the culture of antiquity attached to the above mentioned tradition was quite a revolution. Greek philosophy, cosmological in its character, did not completely break away from religion which, after all, constituted a source of conviction about the existence of certain rationality in nature. Therefore, religion on the one hand got involved in a conflict with critical thinking, while on the other by its belief in rationality, it established the foundations of science. Thus outlined view of the world differed from the previous mythological depictions, though elements of beliefs remained still alive. Mythical cosmogony could no longer explain the essence of the world, or convincingly answer the question concerning its origins. That is why the development of critical thinking influenced the Greek perception of God who ceased to fulfil religious functions and began to complement the shortcomings in the rational philosophical system. I mean here the Prime Mover of Aristotle or Plato's Demiurge. The transition from mythical to critical thinking had one more interesting aspect, the evolution of language. Almost all Greek philosophy constituted a metaphor. It told about the fate of man and his helplessness against the forces of the Universe, by using symbols. But in the technical language of philosophy there was no more room for symbols, it was merely to express

miał on wyrażać jedynie zamierzone treści, w ten sposób wyraźnie oddzielając się od języka religii⁵.

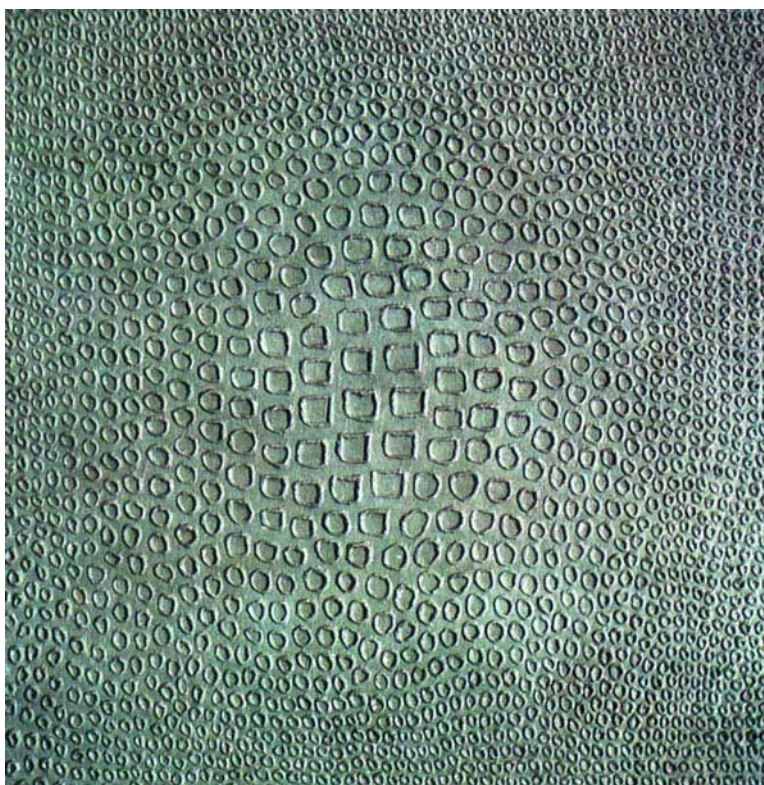
W wieku XII w kulturze chrześcijańskiej odrodziły się w nowej formie wzorce starożytne. Z tego względu, zwłaszcza dla średniowiecznej filozofii przyrody, był to okres szczególny. Największe znaczenie zyskała doktryna platońska, propagowana przez Teodoryka z Chartres i Wilhema z Conches. Poprzez prezentowane poglądy na budowę świata wyznaczyli oni nowy sposób myślenia o przyrodzie. Teodoryk z Chartres podtrzymywał teorię tradycyjnych *czterech elementów*, tłumacząc wszystkie procesy zachodzące w naturze działaniem sił fizycznych. W akcji kreacji świata Teodoryk zaznaczył uczestnictwo Boga, jednak szczególną rolę przypisywał żywiołowi ognia, jako głównej przyczynie sprawczej, utożsamianej ze Stwórcą. Wobec powyższego wyjaśnił on biblijny obraz świata z Księgi Rodzaju w sposób naturalistyczny. Struktura *czterech elementów* została dodatkowo rozbudowana o skład cząsteczkowy materii, czego dokonał Wilhelm z Conches. Nastąpiło zatem odejście od obrazu świata jako symbolu odsyłającego bezpośrednio do Stwórcy. Jest to dobrze widoczne we wcześniejszych poglądach filozoficznych, należących do św. Augustyna, wyobrażającego świat pod postacią *vestigium Dei* (ślądu Stwórcy). Tak więc Teodoryk i Wilhelm zapoczątkowali tradycję naturalizmu, w której wyjaśnia się zjawiska przyrody przez odwoływanie się do niej samej⁶.

Wiek XIII przyniósł z kolei zwrot ku arystotelizmowi. Stało się tak za sprawą głównie Alberta z Lauingen, zwanego Albertem Wielkim, najwybitniejszego przyrodnika średniowiecza. To właśnie dzięki niemu filozofia i nauka wieków średnich oparła się na rozbudowanym systemie arystotelesowskiej logiki. Szczególne miejsce w filozofii przyrody średniowiecznej zajmuje również Roger Bacon. Tym razem nie ze względu na głoszone poglądy przyrodnicze, lecz ze względów metodologicznych. Bacon, zwolennik arystotelesowskiej metody indukcyjno-dedukcyjnej, szczególny nacisk kładł na metodę indukcji, twierdząc że to ona decyduje o oparciu naszej wiedzy na faktach. Oksfordzki filozof nadał wyjątkową wagę problemowi doświadczenia i eksperymentu. W jego pismach po raz pierwszy pojawiło się rozróżnienie dotyczące doświadczenia potocznego i naukowego⁷.

Epoka odrodzenia nie była czasem szczególnych dokonań na polu filozofii, ale dla nauki stała się istotnym punktem na drodze do nowożytnego realizmu. Słynne wystąpienie Kopernika doprowadziło do przyjęcia nowego obrazu rzeczywistości (w którym to Słońce, a nie Ziemia, stanowiło nieruchome centrum naszego świata) i zaowocowało to powstaniem nowych prądów filozoficznych. Giordano Bruno, zwolennik Kopernikańskiej nauki, odszedł od arystotelesowskiej doktryny i uznał, że świat jest nieskończony, a człowiek ze względu na ograniczoność władz poznawczych ma dostęp tylko do skończonej jego części. Bruno ogłosił również dość rewolucyjne jak na owe czasy stwierdzenie, że środek świata nie istnieje (był to zwrot ku filozofii św. Augustyna). Skoro

the intended content, thus clearly separating itself from the language of religion⁵.

In the 12th century, ancient models were reborn in a new form in Christian culture. That is why, it was an unusual period especially for the medieval philosophy of nature. Plato's doctrine, propagated by Thierry of Chartres (*Theodoricus Chartrensis*) and William of Conches, became the most important. Through their views on the structure of the world, they determined a new way of thinking about nature. Thierry of Chartres maintained the theory of traditional *four elements*, explaining all the processes occurring in nature as a result of physical forces. In the act of creating the world, Thierry of Chartres indicated the participation of God, but a particular role of the main efficient cause identified with the Creator he attributed to the fire. That being so, he explained the Biblical view of the world from the Book of Genesis in a naturalistic way. The structure of *four elements* was

Ryc. 1. Obraz Wł. Strzeмиńskiego *Kompozycja unistyczna 14*, olej na płótnie, 1934
Fig. 1. Painting by Wł. Strzeмиński *Unist composition 14*, oil on canvas, 1934

additionally extended by molecular composition of the matter, added by William of Conches. What happened was departure from the view of the world as a symbol, referring directly to the Creator. It is clearly noticeable in previous philosophical views, expressed by St. Augustine, representing the world in the form of *vestigium Dei* (vestiges of God). Thus, Thierry and William, initiated the tradition of naturalism in which natural phenomena are explained by referring to nature itself⁶.

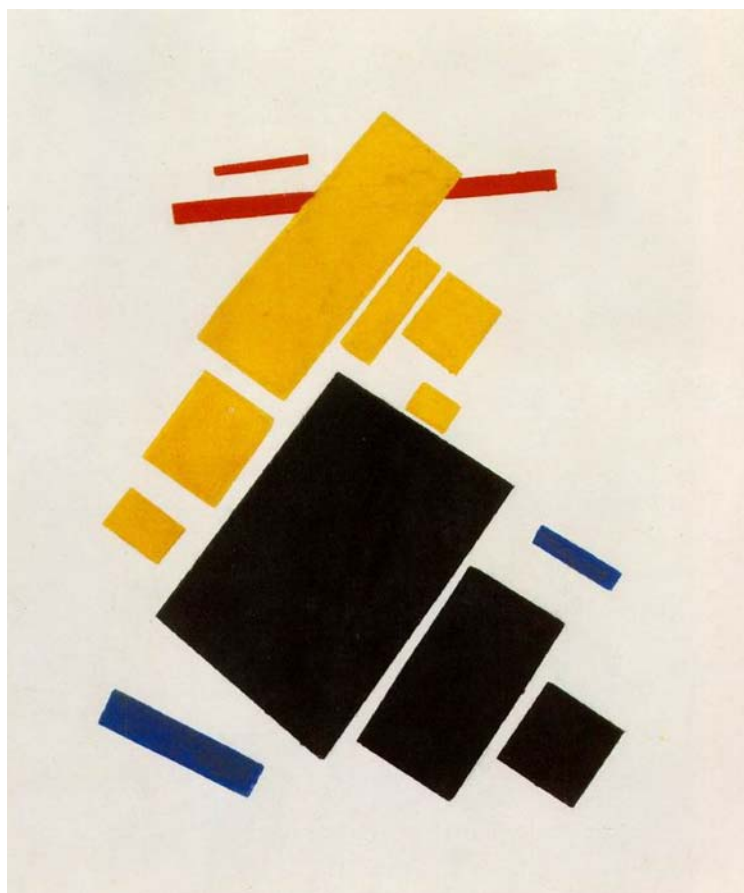
The 13th century brought a turn towards Aristotle's philosophy, mainly because of Albert of Lauingen, known as Albert the Great, the most eminent naturalist of the Middle Ages. It was due to him that philosophy and science of the medieval period was founded on the extended system of Aristotle's logic. Roger Bacon also holds a special place in the philosophy of medieval nature. This time not because of his scientific views, but because of methodological reasons. Bacon, a supporter

świat był nieskończony, a ponadto jednorodny, nie posiadał w sobie wyróżnionych miejsc. Jego środek można więc było umieścić wszędzie. Bruno przedstawił teorię monad (z greck. *monas* – *jednostka*), najmniejszych cząstek świata pojmowanych metafizycznie. Każda z nich posiadała własną duszę. Było to stanowisko antymechanistyczne. Wyrażna opozycja do powyższych przekonań rozwinęła się dopiero w XVII wieku, kiedy wszystkie procesy poznawcze zostały uznane za elementy działania wielkiej maszyny świata. Francis Bacon, żyjący u schyłku renesansu, zasłynął przede wszystkim jako krytyk arystotelesowskiej metodologii, rozwiniętej szczególnie w poprzedniej epoce. Podkreślał jej dwa zasadnicze aspekty, konieczność progresywnej indukcji oraz stosowanie zasady wykluczania. Postępowanie indukcyjne miało polegać nie tylko na zbieraniu faktów, ale także na poszukiwaniu korelacji pomiędzy nimi i stopniowym przechodzeniu do coraz

of Aristotle's induction – deduction method, laid a particular stress on the induction method, claiming that it was decisive in basing our knowledge on facts. The Oxford philosopher imparted exceptional weight to the issue of experience and experiment. The distinction concerning common and scientific experiment appeared for the first time in his writings⁷.

The Renaissance period was not a time of outstanding achievements in the field of philosophy, but for science it became a vital point on the way to modern realism. The famous address by Copernicus led to the new image of reality (in which the Sun and not the Earth constituted the immobile centre of our universe) being accepted which subsequently resulted in new philosophical currents being created. Giordano Bruno, a supporter of Copernican science, departed from the Aristotelian doctrine and acknowledged that the world is infinite while the man, because of his limited cognitive powers, can access only

a finite part of it. Bruno also made a statement, quite revolutionary for those times, that the centre of the world does not exist (which was a turn towards the philosophy of St. Augustine). Since the world was infinite and, moreover, homogeneous, there could not be any outstanding places in it, so its centre could have been located anywhere. Bruno presented the theory of monads (from Greek *monas* – *a unit*), the smallest particles of the world metaphysically understood. Each of those possessed its own soul, which was an anti-mechanistic attitude. A distinct opposition to the above mentioned views developed as late as the 17th century, when all the cognitive processes were acknowledged as operating elements in the great machine of the world. Francis Bacon, living towards the end of the Renaissance, became famous primarily as a critic of the Aristotelian methodology, so well developed in the previous epoch. He emphasized its two fundamental aspects: the need for progressive induction and the application of the principle of exclusion. Inductive approach was to involve not only gathering facts, but also seeking correlation between them, and gradually drawing more and more general conclusions; while the exclusion principle served to rule out unimportant information. A breakthrough in the history of natural philosophy was the mechanistic philosophy of Descartes. Although the system was not coherent and, as a result, had to give way to Newton's mechanics, it left a deep mark on the modern European thought. Descartes opposed Bacon's method of inductive approach, and turned around the cognitive process by moving from general to

Ryc. 2. Obraz K. Malewicza *Kompozycja suprematystyczna: Samolot leci*, olej na płótnie, 1915, 58,1 x 48,3 cm

Fig. 2. Painting by K. Malevich *Suprematist composition: Plane flying*, oil on canvas, 1915, 58.1 x 48.3 cm

bardziej ogólnych wniosków. Zasada wykluczania zaś służyła eliminowaniu nieistotnych informacji. Przełomowym punktem w dziejach filozofii przyrody stała się mechanistyczna filozofia Kartezjusza. Pomimo że system ten nie był spójny i w efekcie musiał ustąpić mechanice Newtona, to pozostawił głęboki ślad w nowożytnej myśli europejskiej. Kartezjusz sprzeciwił się Baconowskiej metodzie postępowania indukcyjnego. Odwrócił kierunek poznania, przechodząc od pojęć ogólnych do jednostkowych na drodze dedukcji. Dawało to gwarancję pewności wypowiedzanych sądów i nie pozwalało na pozostawienie wątpliwości. Przykładem może być tutaj

individual notions by means of deduction. That guaranteed certainty of expressed opinions and did not allow for leaving doubts. His famous saying *I think, therefore I am* can serve as an example here. The fundamental rift in the Cartesian system concerned the dualistic nature of the world, stretched matter and conscious spirit. It was Descartes who first drew attention to the difference in cognitive apparatus in relation to the *external world*, and the *internal world*. He solved the problem of ontological chasm separating philosophy from science. Studying the material world was the task of science, while philosophy was to examine the internal life of the *thinking I*. At its basis was the

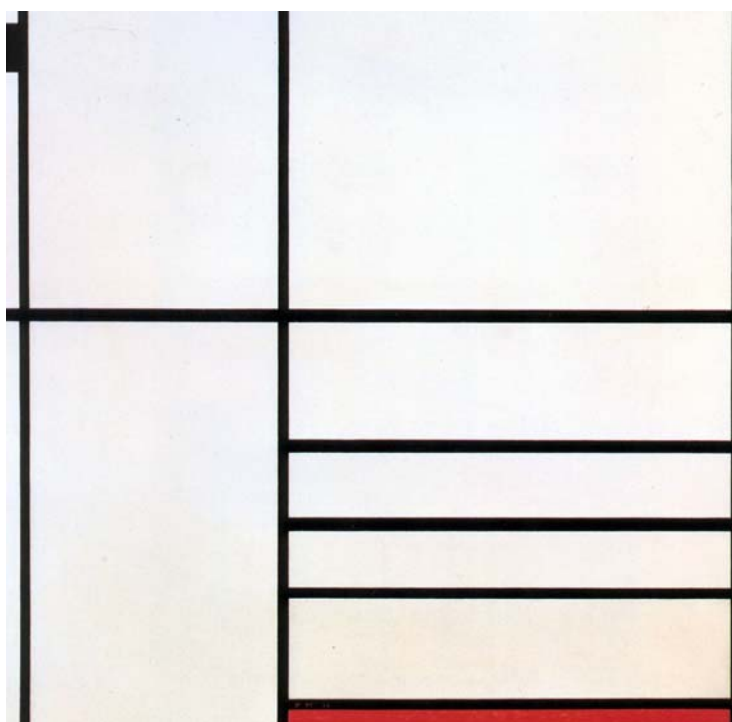
słynne jego stwierdzenie *myślę więc jestem*. Podstawowy rozłam w Kartezjańskim systemie dotyczył dualistycznej natury świata, rozciąglej materii i świadomego ducha. To właśnie Kartezjusz jako pierwszy zwrócił uwagę na różnicę aparatu poznawczego względem *świata zewnętrznego* i *świata wewnętrznego*. Rozwiązał on problem przepaści ontologicznej rozdzielając filozofię od nauki. Zadaniem nauki było badanie świata materialnego, zaś filozofia zajmowała się wewnętrznym życiem *myślącego ja*. U jej podstaw stało przekonanie, że myślenie rozpoczyna się od pytania o *ja* jako podmiotu wszelkiego doświadczenia. Powstanie filozofii podmiotu, a tym samym usunięcie człowieka i jego świadomości z dziedziny nauk przyrodniczych, można uznać za początek nowożytnej filozofii oraz nowożytnych nauk empirycznych, będących dwoma odrębnymi dziedzinami. Wobec powyższego zmieniło się

conviction that thinking starts with the question about *I* as the subject of all experiments. Creating philosophy of the subject, and thus removing man and his consciousness from the realm of natural science, can be regarded as the beginning of modern philosophy, and modern empirical sciences, which were two separate disciplines. The above resulted in altering the notion of the *matter* which acquired real features, in contrast to the abstract idea applied in previous centuries. It became something concrete, tangible, visible. Cartesian principles of mechanics, even though including errors, were not immediately rejected when Newton's mechanics appeared. They constituted competition not so much for factual, as psychological reasons. The intuitive character of the Cartesian system offered a sense of obviousness and safety. Its mechanics applied to almost all phenomena that can be observed in nature. Thus it allowed for creating a complete view of the world, from issues of geology,

through physics, chemistry, astronomy, cosmology to medicine. In his system Descartes combined two opposing elements. On the one hand, he described an extremely complicated machine of the world, while on the other, a tool applied to its study was a simple methodology based on the intuitive criterion of clarity. Despite its dubious scientific value, it allowed for easily obtaining a coherent picture of reality, devoid of ambiguity⁸.

When Cartesianism triumphed in the 17th-century Europe, in the British Isles a system was born which was soon to shake the whole edifice of science. In 1687, Isaac Newton published his breakthrough work *Philosophiæ naturalis principia mathematica*. The mathematical-empirical method proposed by Newton in the above mentioned publication, remained in distinct opposition to the Cartesian system of knowledge based on metaphysical principles. Newton considered the notion of *matter* in philosophical categories, and not purely physical, since he distinguished the term *matter* from the term *quantity of matter*. The former referred to primary qualities, also known as common, such as stretchability, hardness, opaqueness and dependence on motion, to which he also added the impact of inertia and of gravity. The latter term he identified with the idea of *mass* in physics, having its determined quantitative value. One can see here the roots of the so called

mechanical Thomism. Therefore, the idea of *matter* defined in the *Principia*, was of clearly polemic character in relation to the Descartes' concept for whom (as can be concluded from previous considerations) it only meant stretchability. Because of Newton, removing the notion of *matter* from physics became the foundation for mechanistic views, on the basis of philosophy. Newton, aware of the imperfections of his theory in which mechanical laws collapsed, but wanting to preserve explicable continuity in the functioning of the world machine, accepted God as the complementary element. He was not alone in this approach. Placing the Creator where scientific theories could not reach, had become a fairly common practice among scientists. Thus in Newton's concept, God created the world according to His own idea, gave it initial conditions, and interferes into its structure in situations of occidental threats which might disturb its order. Owing to the effects of Divine activity, we are cognizant of Him⁹.

Ryc. 3. Obraz P. Mondriana *Kompozycja w bieli, czerni i czerwieni*, olej na płótnie, 1934, 102, 2 x 104,1 cm

Fig. 3. *Painting by P. Mondrian Composition in white, black and red, oil on canvas, 1934, 102.2 x 104.1 cm*

pojęcie *materii*, która nabrała cech realności, w odróżnieniu od abstrakcyjnego pojęcia w wiekach wcześniejszych. Stała się czymś konkretnym, dotykającym, widzialnym. Kartezjańskie zasady mechaniki, pomimo że zawierały błędy, nie zostały od razu odrzucone w momencie pojawienia się mechaniki Newtona. Stanowiły konkurencję, ze względów nie tyle merytorycznych, ile psychologicznych. Intuicyjny charakter systemu Kartezjusza dawał poczucie oczywistości i bezpieczeństwa. Jego mechanika dotyczyła prawie wszystkich zjawisk, jakie można zaobserwować w przyrodzie. Pozwalała tym samym stworzyć całościowy obraz świata, począwszy od zagadnień geologii, poprzez fizykę, chemię, astronomię, kosmologię aż po medycynę. Kartezjusz połączył w swoim systemie dwa przeciwstawne elementy. Z jednej strony opisał niezwykle skomplikowaną maszynę świata, z drugiej zaś narzędziem do jej badań uczynił prostą metodologię, opartą na intuicyjnym kryterium wyrażności. Pomimo wątpliwej wartości naukowej

pozwalalo to latwo uzyskac spójny, pozbawiony niejasności obraz rzeczywistości⁸.

Kiedy w siedemnastowiecznej Europie tryumfy święcił kartezjanizm, na Wyspach Brytyjskich rodził się system, mający wkrótce poruszyć całym gmachem nauki. W 1687 roku Izaak Newton opublikował przełomowe dzieło *Philosophiae naturalis principia mathematica*. Metoda matematyczno-empiryczna, zaproponowana przez Newtona na łamach powyższej publikacji, pozostawała w wyraźnej opozycji do Kartezjańskiego systemu wiedzy, opartego na zasadach metafizycznych. Newton rozpatrywał pojęcie *materii* w kategoriach filozoficznych, a nie czysto fizycznych. Odróżnił bowiem termin *materia* od terminu *ilość materii*. Ten pierwszy odnosił do jakości pierwotnych, zwanych także powszechnymi, jak rozciągłość, twardość, nieprzenikliwość i podległość ruchowi, do czego dodał jeszcze wpływ ruchu bezwładnego oraz wpływ grawitacji. Natomiast drugi termin równoważył z pojęciem *masy* w fizyce, posiadającej swoje określone znaczenie ilościowe. Można się tutaj doszukać korzeni tzw. tomizmu mechanicznego. Zatem określone w *Principiach* pojęcie *materii* miało charakter wyraźnie polemiczny w stosunku do koncepcji Kartezjusza, dla którego (co wynika z uprzednich rozważań) oznaczała ona jedynie rozciągłość. Za sprawą Newtona usunięcie pojęcia *materii* z fizyki stało się fundamentem poglądów mechanistycznych na gruncie filozofii. Newton, świadomy niedoskonałości swojej teorii, w której załamywały się prawa mechaniczne, chcąc jednak zachować wytłumaczalną ciągłość w funkcjonowaniu maszyny świata, jako element dopełniający przyjął istotę Boga. Nie był on odosobniony w swoim podejściu. Umieszczanie Stwórcy tam, gdzie nie sięgają teorie naukowe, stało się dość powszechną praktyką wśród naukowców. Zatem w koncepcji Newtona Bóg stworzył świat według własnej myśli, nadał mu warunki początkowe, jak również ingeruje w jego strukturę w sytuacjach przypadkowych zagrożeń, które mogłyby zaburzyć jego porządek. Dzięki efektom Bożej działalności doznajemy zaś poznania Jego samego⁹.

Inspirowany Newtonowską mechaniką Immanuel Kant opracował w 1755 roku oryginalną hipotezę. Zakładała ona powstanie układów planetarnych w wyniku kondensacji materii, zachodzącej w obszarze obracającej się chmury gazu. Jednak podstawowym mankamentem tezy Kanta był brak jej naukowego uzasadnienia. Ponad pół wieku później francuski fizyk i matematyk Pierre Simon de Laplace sformułował podobną teorię kosmogoniczną, którą można uznać za rozwinięcie teorii Kanta. Często mówi się nawet o hipotezie Kanta-Laplace'a, mając na myśli ewolucję układu planetarnego z gazowego obłoku. Warto jednak podkreślić, że utożsamianie ich poglądów nie jest do końca słuszne. Laplace przyjął wirującą obłok gazu za stan początkowy układu planetarnego. Gdy jego wewnętrzna temperatura zaczęła spadać, nastąpiło zagęszczenie materii. Obłok wirując coraz szybciej przybrał kształt dysku. Część materii znajdującej się na jego obrzeżach oderwała się i utworzyła pierścień. Z pierścienia wykształciły się planety i księżyce, zaś Słońce – z pozostałych fragmentów materii. Hipoteza Laplace'a była pierwszą, która tłumacząc powstanie układu planetarnego odwoływała się do sił natury. Pomimo wielu nieścisłości mechanicznych zyskała miano naukowej oraz pozostała aktualna wśród wielu astronomów jeszcze w XIX wieku¹⁰.

Przełomu we współczesnym myśleniu metafizycznym dokonał niewątpliwie Alfred North Whitehead. W swoim

Inspired by Newton's mechanics, Immanuel Kant prepared in 1755 an original hypothesis. It assumed the creation of planetary systems as a result of condensation of matter, occurring within the area of a rotating cloud of gas. However, the fundamental drawback of Kant's thesis was a lack of its scientific justification. Almost half a century later, a French physicist and mathematician, Pierre Simon de Laplace, formulated a similar cosmogonical theory, which might be regarded as a development of Kant's theory. The term Kant-Laplace hypothesis is frequently used to refer to the evolution of a planetary system from a gaseous nebula. It is worth emphasizing, however, that considering their views as identical is not entirely correct. Laplace assumed a rotating cloud of gas to be the initial state of a planetary system. When its internal temperature started to drop, the matter increased in density. Rotating faster and faster, the cloud took

Ryc. 4. Obraz W. Kandinsky'ego *Tablica dla E.R. Campbell'a nr 1*, olej na płótnie, 1914, 162, 5 x 80 cm

Fig. 4. *Painting by W. Kandinsky Panel for E.R. Campbell no 1, oil on canvas, 1914, 162.5 x 80 cm*

the shape of a disc. Some matter located on its edges tore off and formed a ring. Planets and moons were formed from the ring, while the Sun – from the remaining fragments of the matter. Laplace's hypothesis was the first which, while explaining the creation of a planetary system, referred to the forces of nature. Despite multiple mechanical inconsistencies, it acquired the name of scientific and remained valid among astronomers, even until the 19th century¹⁰.

dziele pt. *Process and Reality* opublikował koncepcję rzeczywistości pojmowanej w kategorii procesu. Samą ideę procesualizmu można odnaleźć już w filozofii Heraklita z Efezu, postrzegającego świat w formie nieustannej walki sił ścierających się przeciwieństw. Jego słynne powiedzenie *nie można wejść dwa razy do tej samej rzeki* podkreśla zmienność natury. W myśleniu Whiteheada z jednej strony pojawia się idea całościowości, odnosząca się do postrzegania rzeczywistości jako organizmu, z drugiej zaś jest to idea przemijania, uczasowienia, ujmowania tej samej rzeczywistości jako procesu, czyli nieustannego stawania się Wszczęświata. Whitehead włączył Boga w proces rozwoju świata, dzięki czemu można mówić także o stawaniu się Boga. Powrót filozofii procesu w XX wieku nie oznacza jednak, że od czasów Heraklita nie było o niej mowy. Silne elementy myślenia procesualnego znajdziemy również u Henriego Bergsona, którego prace wpłynęły na myśl Whiteheada, oraz u przedstawicieli jego szkoły – Charlesa Hartshorne’a czy Paula Weissa. Filozofia Whiteheada znajdowała się też częściowo pod wpływem metafizyki Arystotelesa (z możliwości do aktu – proces stawania się) i Leibniza (monady a aktualne byty). Stała się ona inspiracją dla środowisk intelektualnych, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie oraz Australii. Wciąż obserwuje się wzrost zainteresowania wspomnianą dziedziną. Na jej podstawie wytworzył się nurt myślenia procesualnego (*process thought*), obecny nie tylko w filozofii, ale również w wielu dziedzinach nauki i życia społecznego na całym świecie¹¹.

We współczesnej filozofii nauki termin *racjonalizm* niemal natychmiast kojarzy się z poglądami Karla Raimunda Poppera. Ów konsekwentny i oparty na ścisłych zasadach, krytyczny charakter rozumowania pozostawał wolny od wcześniejszych błędów filozofii racjonalistycznych. Odrzucając dogmatyczny racjonalizm swoich poprzedników (szczególnie poglądy logicznych empirystów Koła Wiedeńskiego), Popper stał się autorem krytycznego racjonalizmu. Jego myśl wywarła wielki wpływ na dwudziestowieczną filozofię nauki. Zainicjował on nowy nurt badań w epistemologii, gdzie na pierwszy plan wysunął zagadnienia dotyczące rozwoju wiedzy naukowej. Interesowała go nie tylko wewnętrzna logika wiedzy, jak to było u pozytywistów, ale także jej strona zewnętrzna, czyli badanie zasad rządzących rozwojem wiedzy naukowej. Opublikowana w 1959 roku *Logika odkrycia naukowego*, a także kolejne książki Poppera wzbudziły liczne kontrowersje¹². Popper w dużej mierze korzystał z filozoficznych poglądów Einsteina. Przypuszcza się nawet, że w niektórych kwestiach jedynie ponazywał i wyostrzył pewne jego twierdzenia. Według Einsteina nauka to intelektualna aktywność człowieka, której celem jest ustalenie relacji pomiędzy dostępnymi dla zmysłów zjawiskami zachodzącymi w otaczającym świecie. W tym zwięzłym określeniu Einsteinaowskiego pojmowania nauki podmiot, czyli rozumny człowiek, stanowi podstawową relację epistemologiczną, która zapewnia mu poznawczy dostęp do świata. Einstein, dążąc do ujednoczenia nauki, wspominał o następujących aspektach jej jedności: genetycznej (u podstaw doświadczenia zmysłowego leży tzw. myślenie przednaukowe), językowej (istnieje uniwersalny język nauki, np. język geometrii euklidesowej), logicznej (zwanej też ekonomią myślenia – to wspólny dla całej nauki fundament logiczny, zawierający podstawowe pojęcia i aksjomaty) oraz jedności ujawniającej się poprzez unifikację teorii fizycznych, w trakcie rozwoju historycznego nauki. Wszystkie te aspekty uważał za następstwo ontologicznej jedności świata. Jako że

A breakthrough in the modern metaphysical thinking was undoubtedly accomplished by Alfred North Whitehead. In his work entitled *Process and Reality*, he published the concept of reality perceived in the categories of a process. The very idea of process thought could already be found in the philosophy of Heraclitus of Ephesus, perceiving the world in the form of incessant struggle of opposing powers. His famous saying *No man ever steps in the same river twice*, emphasises the fluidity of nature. In Whitehead's thinking, on the one hand there appears the idea of entirety, referring to the perception of reality as an organism, while on the other it is the idea of evanescence, temporality, seeing the same reality as a process, that is the continuous becoming of the Universe. Whitehead included God in the world developing process, thanks to which one can also talk about God becoming. The return of the philosophy of the process in the 20th century did not mean, however, it was not discussed since the times of Heraclitus. Strong elements of process thought can also be found in the views of Henri Bergson, whose works influenced Whitehead's thinking, as well as other representatives of his school – Charles Hartshorne or Paul Weiss. Whitehead's philosophy was also partially influenced by the metaphysics of Aristotle (from a possibility to the act – the process of becoming) and Leibniz (monads versus current beings). It became an inspiration for intellectual environments, especially in the United States, Canada and Australia. The interest in the already mentioned discipline is still growing. On its basis a current of *process thought* was established, present not only in philosophy, but also in numerous areas of science and social life all over the world¹¹.

In the modern philosophy of science, the term *rationalism* becomes almost instantly associated with opinions expressed by Karl Raimund Popper. That consistent and based on strict rules, critical character of reasoning remained free from earlier errors of rationalist philosophies. By rejecting the dogmatic rationalism of his predecessors (especially the views expressed by logical empiricists from the Vienna Circle), Popper became the author of critical rationalism. His thought had a great impact on the 20th-century philosophy of science. He initiated a new trend of research in epistemology, where he gave precedence to the issues concerning the development of scientific knowledge. He was interested not only in the internal logic of knowledge, as it was in the case of positivists, but also its external aspect, namely examining the principles ruling the development of scientific knowledge. *Logic of a scientific discovery*, published in 1959, as well as other books by Popper, aroused a lot of controversy¹². To a large extent Popper made use of philosophical views of Einstein. It is supposed, that in some issues he merely named and made some of Einstein's statements more prominent. According to Einstein, science was an intellectual activity of man, the aim of which was establishing relations between phenomena occurring in the surrounding world and accessible to human senses. Within this concise explanation of Einstein's perception of science, the subject i.e. the rational man constitutes the fundamental epistemological relation, which ensures him a cognitive access to the world. Attempting to unify science, Einstein mentioned the following aspects of its unity: genetic (at the basis of sensory experience there lies the so called pre-scientific thinking), linguistic (there exists a universal language of science e.g. language of Euclidean geometry), logical (also known as economy of thought, was a logical foundation common to the whole science, including the basic notions and axioms) as well as unity manifested through the unification of physical theories in

istnieje jeden obiektywny świat, powinna istnieć również jedna opisująca go hipoteza. Po stworzeniu szczególnej i ogólnej teorii względności resztę swojego życia poświęcił poszukiwaniom ostatecznego projektu. Były to jednak przedwczesne założenia. Próbował on bowiem ujednoczyć teorię grawitacji i elektromagnetyzmu, ale dziś wiemy, że nie da się tego dokonać bez uwzględnienia także teorii sił jądrowych. Obecnie, pomimo częściowych sukcesów, osiągnięcie jedności w fizyce pozostaje wciąż wielkim i nieureczywistnionym marzeniem naukowców¹³.

4. ANTROPOLOGIA OBRAZU

Rozpatrując pojęcie obrazu na różnych płaszczyznach inaczej określimy jego definicję w ujęciu historii sztuki, jeszcze inaczej w ujęciu estetyki. W sferze kultury i sztuki przyjmuje się, że teoria obrazu jest elementem teorii widzenia. Natomiast poglądy o dziełach sztuki warunkuje tradycja i tożsamość jej wrażliwość plastyczna. Władysław Strzemiński w swojej najoryginalniejszej pracy pt. *Teoria widzenia* pisze: „widzenie – to nie tylko bierny odbiór doznań wzrokowych. Otrzymane doznania poddajemy analizie myślowej, konfrontujemy z odpowiadającymi im odcinkami rzeczywistości, wyjaśniamy sens powstałych stąd wzajemnych związków i przyczyn. (...) Istnieje więc nie tylko bierny, fizjologiczny odbiór doznań wzrokowych, lecz obok niego – czynna poznawcza praca naszego intelektu. Istnieje wzajemny wpływ myśli na widzenie i widzenia na myśl”¹⁴.

Zaprzysiężony ze Strzemińskim Kazimierz Malewicz propagował zasady suprematyzmu – *czystego odczucia* w sztukach plastycznych. Jego twórczość jest pokrewna niektórym kierunkom abstrakcji geometrycznej, np. neoplastycyzmowi Pieta Mondriana. Jednak zdecydowanie odległa od abstrakcyjnej twórczości Wassily’ego Kandinsky’ego, charakteryzującej się lirycznością i ekspresyjnością. Działalność artystyczna Malewicza należała do skrajnego odłamu malarstwa bezprzedmiotowego. Zrezygnował on prawie ze wszystkich tradycyjnych środków artystycznego przekazu, bazując na gruncie *czystego odczucia*. Artysta odrzucił przedmiotowo-ideową strukturę życia i sztuki. W teorii Malewicza obraz jawi się jako *ekran energetyczny*, ewokujący energię twórcy w kierunku widza. Zatem proces powstawania obrazu zachodzi w wyniku interakcji artysty z odbiorcą¹⁵.

Kontynuując myśl Malewicza możemy powiedzieć, że obraz nie jest rzeczą realną, tylko efektem doznania estetycznego, przetworzoną reakcją receptorów wzrokowych. I tu pojawia się kolejne pojęcie – przestrzeni nieokreślonej obrazu – *ikonosfery*, które wprowadził Mieczysław Porębski. Jest to trudna do jednoznacznego zdefiniowania przestrzeń naszego życia, obraz człowieka w obrazie świata. To nie tylko obrazy, ale i symbole wizualne, które nas otaczają bądź istnieją w naszych umysłach. Jak pisze Porębski: „na *ikonosferę* składają się fakty, fakty pojawiania się obrazów. Wchodzą w jej zasięg obrazy bądź te, które tworzą się w naszych oczach, bądź te, które utworzyły się już wcześniej. Są wśród nich i takie widniejące na niebie gwiazdozbiory, od których powstania dzielą nas miliony lat świetlnych. Są i te, które przed kilkunastu czy dwudziestu kilku tysiącami lat pojawiły się na ścianach prehistorycznych jaskiń, inicjując nieprzerwany ciąg twórczych poczynań myśli i wyobraźni człowieka. Są te, które niesie nam każda chwila atakujące nas bezustannie szumy, sygnały, światła, cienie, kolory. Są wreszcie i te, o których

the course of historical development of science. He considered all those aspects to be a consequence of the ontological unity of the world. And since there exists one objective world, there ought to exist one hypothesis describing it. Having formulated the Special and General Theory of Relativity, he devoted the rest of his life to seeking an ultimate project. However, those were premature assumptions. He tried to standardise the theory of gravity and electromagnetism, but we know today that it cannot be achieved without considering the theory of nuclear forces. Nowadays, despite a partial success, achieving unity in physics still remains a great and unrealised dream of scientists¹³.

4. ANTHROPOLOGY OF IMAGE

While discussing the notion of a picture on various planes, we will define it differently from the viewpoint of the history of art than from the aesthetic perspective. In the sphere of culture and art it is accepted that theory of picture is an element of the theory of vision. On the other hand, opinions concerning art masterpieces are conditioned by tradition and artistic sensitivity corresponding to it. Władysław Strzemiński, in his most original work entitled *Theory of vision* wrote: “vision – is not merely passive reception of visual sensations. We subject received sensations to a mental analysis, confront them with corresponding sections of reality, clarify the sense of thus created mutual interrelations and causes. (...) Therefore, there exists not only passive, physiological reception of visual sensations, but besides it – there is the active cognitive work of our intellect. There exists a mutual influence of thought on vision and of vision on thought”¹⁴.

A friend of Strzemiński – Kazimierz Malewicz, propagated principles of suprematism – “pure sensation” in fine arts. His works are related to some trends of geometrical abstraction e.g. neo-Plasticism of Piet Mondrian. But they are definitely remote from the abstract works by Vassily Kandinsky, characterized by lyricism and expressiveness. The artistic activity of Malewicz belonged to an extreme faction of abstract painting. He rejected almost all traditional means of artistic expression, basing on the foundation of the “pure sensation”. The artist rejected the representational-ideological structure of life and art. In Malewicz’s theory, a picture appears as an “energetic screen”, directing the creator’s energy towards the viewer. Thus the process of creating a picture takes place as a result of interaction between the artist and the viewer¹⁵.

Continuing Malewicz’s thought we can say that a picture is not a real object, but merely an effect of an aesthetic sensation, a processed reaction of optic receptors. And that is where another notion appears – of the undefined space of the picture – the *iconosphere*, introduced by Mieczysław Porębski. It is the space of our life, the image of man within the image of the world, difficult to define unambiguously. It includes not merely images but also visual symbols that surround us, or exist in our minds. As Porębski writes: “the *iconosphere* consists of facts, facts of images appearing. It encompasses either images created in our eyes, or those which had been created earlier. Among them, there are those of constellations visible in the sky which were born millions of light years before us. There are also those which, several or twenty something thousand years ago, appeared on the walls in prehistoric caves, initiating an uninterrupted sequence of creative activities of human mind and imagination. There are these which are brought to us every moment, noises, signals, lights, shadows, colours

pamiętamy, mówimy, które nie przekroczyły jednak nigdy progu dzielącego nasz świat zewnętrzny od świata naszych snów i halucynacji”¹⁶.

Zatem *ikonosfera* to wizualne wyobrażenia jednostki, które odzwierciedlają pierwotną formę kulturową konkretnej grupy społecznej. Znaczenie ma tutaj zarówno indywidualność człowieka, jak i doświadczenie całej zbiorowości. Oznacza to, że *ikonosfera* zawęża pojęcie uniwersum kulturowego. Jest ona zbiorem doświadczeń wizualnych pojedynczego człowieka.

5. PODSUMOWANIE

Podsumowując, należałoby zapytać, czym właściwie jest *światoobraz*? Idąc za Heideggerem (od którego rozpoczęłam powyższe rozważania), to *świat pojmowany jako obraz*¹⁷, *sam świat*¹⁸, czyli byt postawiony przed sobą. Istota bytu stanowi o możliwościach interpretowania *światoobrazu*. Człowiek współczesny dąży do zrealizowania niebezpiecznego pragnienia władzy nad światem. Mamy do czynienia z nieodwracalnym procesem jego zażartej walki o uprzywilejowaną pozycję, która nadaje miarę wszelkiemu bytowi. Nauka pełni tutaj funkcję narzędzia, umożliwiającego ogarnięcie nie tylko teoretycznej wiedzy w każdej dziedzinie bytu, ale również jej praktycznego zastosowania. Heidegger zaobserwował, że od XVII wieku interpretacja świata staje się coraz bardziej zakorzeniona w antropologii. Wyjaśnianie i ocena bytu wychodzą od człowieka, który decyduje o wartościach, równocześnie wybierając bądź stwarzając pewne kanony. Dlatego renesansowy humanizm odpowiada wspomnianej antropologii, rozpatrywanej na płaszczyźnie moralno-estetycznej¹⁹. Pojęcie *światoobrazu* pobudza do jego konfrontacji z pojęciem *światopoglądu*. „Skoro tylko świat staje się obrazem, pozycję człowieka przyjmuje się jako *światopogląd*”²⁰. Można więc stwierdzić, że *światopogląd* nie ma nic wspólnego z bierną kontemplacją świata, a jego istota mieści się w aktywności, dla której tło stanowi właśnie *światoobraz*. Rozważając tę problematykę w kontekście kultury, *światoobraz* jest sposobem myślenia i jako taki stanowi często nieświadomą bazę przyjmowanych postaw artystycznych, stanem umysłu, zaś *światopogląd* – określoną postawą wobec rzeczywistości.

Ilustracje

1 – archiwum Muzeum Sztuki w Łodzi; 2, 3, 4 – *Modern Painting and Sculpture. 1880 to the Present at The Museum of Modern Art*, (ed.) John Elderfield.

attacking us incessantly. Finally, there are those we remember, or talk about, but which have never crossed the threshold dividing our external world from the world of our dreams and hallucinations”¹⁶.

Thus *iconosphere* means visual representations of an individual, which reflect a primeval cultural form of a concrete social group. Significant here is both a man’s individuality and experience of the whole community. That means the *iconosphere* narrows down the notion of a cultural universe. It is a collection of visual experiences of an individual person.

5. CONCLUSION

To sum up, one should ask what *worldview* really is? To quote Heidegger (from whom I started the above considerations), it is a *world understood as a picture*¹⁷, *the world itself*¹⁸, i.e. an existence placed in front of itself. The essence of existence determines possibilities of interpreting the *worldview*. A modern man aspires to realise a dangerous desire to rule the world. We have to deal with an irreversible process of a bitter struggle for a privileged position which determines the value of any existence. Science serves here as a tool allowing for grasping not only theoretical knowledge in every area of existence, but also its practical application. Heidegger observed that since the 17th century the interpretation of the world became more and more rooted in anthropology. The explanation and evaluation of existence come from the man who decides about values, at the same time selecting or establishing certain canons. That is why Renaissance humanism corresponds the already mentioned anthropology, discussed on the moral-aesthetic plane¹⁹. The notion of *worldview* stimulates one to confront it with the notion of an *outlook on life*. “As soon as the world becomes a picture, the position of the man is understood as the outlook on life”²⁰. One can therefore claim, that the *outlook on life* has nothing in common with a passive contemplation of the world, and its essence is activity the background for which is the *worldview*. Considering the issue in the context of culture, *worldview* is a way of thinking and as such frequently constitutes an unconscious basis for adopted artistic attitudes, a state of mind, while *outlook on life* – a certain attitude towards reality.

Illustrations

1 – archive of the Art Museum in Łódź; 2, 3, 4 – *Modern Painting and Sculpture. 1880 to the Present at The Museum of Modern Art*, (ed.) John Elderfield.

tłum. V.M.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Baumann Z., *Tożsamość. Rozmowy z Benedetto Vecchim*, Gdańsk 2007.
- [2] Bańkowski A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 2000.
- [3] Belting H., *Antropologia obrazu. Szkice do nauki o obrazie*, Kraków 2007.
- [4] Bowie F., *Antropologia religii. Wprowadzenie*, Kraków 2008.
- [5] Brückner A., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927.
- [6] Didi-Uberman G., *Przed obrazem*, Gdańsk 2011.
- [7] Didi-Huberman G., *Obrazy mimo wszystko*, Kraków 2012.
- [8] Eliade M., *Traktat o historii religii*, Warszawa 2009.
- [9] Heller M., *Filozofia przyrody*, Kraków 2007.
- [10] Heller M., *Podróże z filozofią w tle*, Kraków 2008.

- [11] Heller M., *Podglądanie Wszechświata*, Kraków 2011.
- [12] Heidegger M., *Czas światooobrazu* [w:] *Budować, mieszkać, myśleć. Eseje wybrane*, Warszawa 1977.
- [13] Krupiński J., *Materia obrazu*, Zeszyty Naukowo-Artystyczne Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, 2001, nr 3.
- [14] Leśniak A., *Obraz płynny. Georges Didi-Huberman i dyskurs w historii sztuki*, Kraków 2010.
- [15] Malewicz K., *Suprematyzm* [w:] Hanna Fruba (red.), *Artyści o sztuce. Od van Gogha do Picassa*, Warszawa 1977.
- [16] Elderfield J. (ed.), *Moderne Painting and Sculpture. 1880 to the Present at The Museum of Modern Art*, New York 2005.
- [17] Panovsky E., *La perspective comme forme symbolique et autre essays*, Minuit, Paris 1975.
- [18] Podgórzec Z., *Rozmowy z Jerzym Nowosielskim. Wokół ikony – mój Chrystus – mój Judasz*, Kraków 2009.
- [19] Porębski M., *Ikonosfera*, Warszawa 1972.
- [20] Rogozińska R., *Ikona XX wieku*, Kraków 2009.
- [21] Strózcwski W., *Istnienie i sens*, Kraków 2005.
- [22] Strzemiński W., *Teoria widzenia*, Kraków 1974.
- [23] Todorov T., *Teorie symbolu*, Gdańsk 2011.

- ¹ E. Panofsky, *L'histoire de l'art. Est une discipline humaniste*, s. 44 [w:] *La perspective comme forme symbolique et autre essays*, Minuit, Paris 1975, za: G. Didi-Huberman, *Przed obrazem*, Gdańsk 2011, s. 98.
- ² A. Bańkowski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 2000, s. 539-542; A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 1927, s. 60-190.
- ³ J. Krupiński, *Materia obrazu*, Zeszyty Naukowo-Artystyczne Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie, 2001, nr 3.
- ⁴ M. Heidegger, *Czas światooobrazu* [w:] *Budować, mieszkać, myśleć. Eseje wybrane*, Warszawa 1977, s. 128-167.
- ⁵ M. Szczerbińska-Polak, *Jak myślenie krytyczne przekształciło starożytny obraz świata?* [w:] M. Heller, *Filozofia przyrody*, Kraków 2007, s. 25-27.
- ⁶ M. Szczerbińska-Polak, *Filozofia przyrody od średniowiecza do czasów nowożytnych* [w:] M. Heller, *Filozofia...*, op. cit., s. 72-74.
- ⁷ *Ibidem*.
- ⁸ *Ibidem*, s. 75, 76.
- ⁹ M. Szczerbińska-Polak, *Mechanistyczny obraz świata w Principiach Newtona* [w:] M. Heller, *Filozofia...*, op. cit., s. 93-95.

- ¹⁰ M. Szczerbińska-Polak, *Hipoteza kosmogoniczna Kanta-Laplace'a* [w:] M. Heller, *Filozofia...*, op. cit., s. 127, 128.
- ¹¹ M. Szczerbińska-Polak, *Filozofia procesu i jej kontynuacja w myśleniu współczesnym*, [w:] M. Heller, *Filozofia...*, op. cit., s. 160-165.
- ¹² M. Szczerbińska-Polak, *Wpływ myśli Poppera na współczesną filozofię nauki* [w:] M. Heller, *Filozofia...*, op. cit., s. 184-187.
- ¹³ M. Szczerbińska-Polak, *Marzenie o jedności – zarys filozofii nauki Alberta Einsteina* [w:] M. Heller, *Filozofia...*, op. cit., s. 203-216.
- ¹⁴ W. Strzemiński, *Teoria widzenia*, Kraków 1974, s. 13-20, 153-156, 159-160, 163-166, 238.
- ¹⁵ K. Malewicz, *Suprematyzm* [w:] H. Fruba (red.) *Artyści o sztuce. Od van Gogha do Picassa*, Warszawa 1977, s. 378-392.
- ¹⁶ M. Porębski, *Ikonosfera*, Warszawa 1972, s. 271.
- ¹⁷ M. Heidegger, *Czas...*, op. cit., s. 142.
- ¹⁸ *Ibidem*.
- ¹⁹ *Ibidem*, s. 146.
- ²⁰ *Ibidem*.

Streszczenie

Artykuł porusza problematykę antropologii obrazu w kontekście kultury i sztuki. Autorka przeprowadziła analizę sfery obrazowości w oparciu o wybrane systemy filozoficzne na przestrzeni dziejów. Odniosła się do zagadnień: *światooobrazu* i *ikonosfery*. Omówiła teorię obrazu na podstawie działań twórczych artystów modernistycznych. Wskazała różnorodność oraz wielość narzędzi opisywania i wyrażania świata.

Abstract

The article addresses the issue of anthropology of depiction in the context of culture and art. The author has conducted an analysis of the sphere of imagery on the basis of selected philosophical systems throughout the centuries. She referred to the questions of *worldview* and *iconosphere*. She discussed the theory of image on the basis of creative activity of modernist artists, and indicated diversity and variety of tools used to describe and express the world.